

EUGENIU COȘERIU ȘI PROBLEMA LIMBAJULUI POETIC

ILIE MOISUC*

Punctul de plecare al intervenției noastre îl reprezintă conferința lui Eugeniu Coșeriu despre „Limbajul poetic”, publicată în volumul *Prelegeri și conferințe* din 1994, apărut la Iași, și are ca obiectiv principal sublinierea unor idei avansate în acest studiu de către marele lingvist. Deoarece venim dintr-un orizont de cercetare complementar și nu avem pregătirea necesară unui dialog de la egal la egal cu Coșeriu, în planul ideilor lingvistice, ne vom limita la a indica câteva dintre aspectele discutabile (în sensul de generatoare de discuții) ale poziției sale în raport cu textul literar, din perspectiva structurării și funcționării sale.

Înainte de analiza propriu-zisă, am vrea să reluăm pe scurt ideile cele mai importante ale studiului cu pricina. Ca în majoritatea textelor sale, Eugeniu Coșeriu este foarte clar și își structurează ireproșabil textul din punct de vedere demonstrativ și argumentativ, ceea ce ne ușurează sarcina de a sintetiza prelegerea la care ne-am oprit.

Așadar, despre ce este vorba în studiul lui Coșeriu privind limbajul poetic?

După cum precizează încă de la început, lingvistul își articulează analiza în jurul „problemei identității între limbaj și poezie, adică dacă – și dacă da, în ce sens – limbajul și poezia sunt același lucru, cel puțin în esența lor” (Coșeriu 1994: 145).

Această problemă este discutată din trei perspective diferite: din perspectiva funcțiilor limbajului, din perspectiva stilisticii devierii și din perspectiva filosofiei limbajului. La o lectură atentă a studiului lui Coșeriu, această structură tripartită, pe care el însuși o anunță din primul paragraf, ascunde, de fapt, o structură argumentativă binară: în prima parte a textului, Coșeriu susține ideea identității dintre limbaj și poezie, iar în cea de a doua (mult mai redusă cantitativ decât prima) își răstoarnă propriul eșafodaj argumentativ, pentru a respinge ideea identității mai sus amintite. Să vedem cum se face trecerea de la prima la a doua parte.

La sfârșitul celor aproape șaptesprezece pagini în care a discutat despre identitatea de esență dintre limbaj și poezie, Coșeriu notează: „Se pare că această argumentare este foarte

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

solidă și că ne duce într-adevăr la acceptarea identității între limbaj și poezie sau între limbaj și artă; nu putem deosebi limbajul de artă, dacă acceptăm toate premisele acestei demonstrații” (Coșeriu 1994: 161).

În paragraful imediat următor(și ultimul) al textului, Coșeriu se distanțează critic de propria demonstrație, afirmând următoarele: „Și totuși, după ce am susținut cu atâta migală și poate și rigoare identitatea dintre limbaj și poezie, ca să încheiem, vrem să arătăm de ce nu poate fi acceptată această identitate”.

Avem de a face, în acest caz, cu o retorică a discursului științific mânărită cu măiestrie și credem că puterea de convingere a textelor coșeriene se leagă, printre altele, și de modul în care lingvistul știe să-și pună în scenă argumentația. Totuși, în cele ce urmează, vom încerca să ieșim din sfera de atracție persuasivă a discursului coșerian pentru a pune în discuție două elemente precise ale argumentației magistrului. Fără să avem o poziție deschis polemică, lipsindu-ne, pentru aceasta și pregătirea necesară și o motivație autentică, vom transforma intervenția noastră într-un exercițiu de distanțare critică și de dialog autentic cu Coșeriu. Primul element de discutat ține de adecvarea terminologică a denumirilor pentru cele două dimensiuni ale funcției referențiale, adică funcția de reprezentare și funcția de denotare, iar al doilea se referă la respingerea funcției poetice în înțelesul jakobsonian.

Denotare și reprezentare – precizări terminologice

Începem deci cu o remarcă în legătură cu distincția lui Coșeriu dintre funcția de denotare și funcția de reprezentare. După cum am menționat, primul plan în care Coșeriu discută problema identității limbaj–poezie este acela al funcțiilor limbajului. Ca să arate identitatea de esență dintre limbă și poezie, Coșeriu se păstrează în câmpul de înțelegere a funcțiilor limbajului delimitat de Bühler, pe care îl nuanțează din două puncte de vedere: pe de o parte, el distinge între funcția „semnului, ca semn virtual în limbă” și funcțiile semnului în act, deci ale mesajului; pe de altă parte, ca o consecință a acestei distincții, va delimita, la nivelul funcției de desemnare a realității, o funcție de reprezentare, specifică semnului ca virtualitate în limbă, și o funcție de denotare, specifică semnului în act, deci limbii actualizate ca vorbire. Cu alte cuvinte, raportul semn–realitate ar fi activat de două funcții distincte: o funcție de reprezentare, prin care limba interiorizează și denumește lumea, în planul virtualității, și o funcție de denotare, când limba se actualizează în diferite structuri textuale, pe bază cărora se comunică despre lume: așadar, un semn lingvistic precum „seceră”, prin funcția sa de reprezentare se menține în planul virtualității semantice de tip dicționar, iar prin funcția de denotare trimite la „realități” precise: în momentul când este actualizat într-un enunț, poate trimite spre o unealtă agricolă, spre o doctrină politică sau spre astrul nocturn.

Această distincție ni se pare întru totul justificată; obiecția noastră vizează strict denumirile pe care le utilizează Coșeriu. În acest sens ducem mai departe o idee a Profesorului Dumitru Irimia, care, în *Introducere în stilistică*, discutând despre delimitarea

coșeriană, susține că denumirile celor două funcții ar trebui inversate: „Cele două funcții circumscrise raportului limbă–lume [...], de *reprezentare* și *denotare* (din interpretarea lui E. Coșeriu), impun o interpretare inversată pe fondul unor mutații semantice în sfera termenilor *denotare/reprezentare*; semnul are o funcție *denotativă* în interiorul sistemului și o funcție de *reprezentare* în actul lingvistic concret” (Irimia 1999: 33).

Deși nu își justifică explicit opțiunea, credem că Dumitru Irimia este călăuzit, în alegerea sa, de valoarea lexico-semantică a celor două noțiuni: în general, „a denota” și „denotare” se înscriu în sfera abstractului, a generalului și, de ce nu, a impersonalului, în timp ce „a reprezenta” și „reprezentare” se înscriu în sfera concretului, a particularului și, foarte important, a personalului, a asumării limbii de către vorbitori. Pe baza acestei încărcături semantice și a posibilităților combinatorii ale celor două lexeme, *denotare* și *reprezentare*, Dumitru Irimia vorbește despre „gradul de abstractizare (sau de dezindividualizare)” a funcției denotative și de „activarea imaginarului lingvistic prin care omul intră în comunicare autentică cu lumea” prin funcția de reprezentare (Irimia 1999: 33–34).

Așadar, dacă Eugeniu Coșeriu vorbește despre funcția referențială a semnului în act, deci în calitatea sa de semn actualizat de către un vorbitor într-un context interdiscursiv, ar fi trebuit să o denumească funcție de reprezentare, măcar pentru motivul că *reprezentarea* poate apărea, pe axa sintagmatică, în structuri de tipul „vorbitorul își reprezintă semnul lingvistic *pisică*”, sau „semnul lingvistic *pisică* în reprezentarea unui medic veterinar discutând...” etc., în timp ce cuvântul *denotare* nu poate angaja astfel de relații sintagmatice (nu putem spune „semnul lingvistic *pisică* în denotarea unui medic veterinar discutând cu un apărător ale drepturilor animalelor”).

Faptul că denumirile alese de Coșeriu nu sunt adecvate realităților pe care le desemnează și necesitatea inversării apar ilustrate cumva indirect de însuși Coșeriu, în momentul în care situează „mănunchiul de funcții de evocare”, care circumscriu diversele relații pe care le pot angaja semnele, „în jurul *reprezentării*”.

Totuși, toate aceste funcțiuni de evocare exemplificate de către Coșeriu nu țin de virtualitățile sistemului lingvistic, ci de semnul în act, de diferitele concretizări ale cuvintelor care, în diverse contexte, angajează diverse relații (cu alte texte, cu sisteme de semne, cu imaginarul lingvistic, cu imaginarul colectiv, mitologic etc.). Dacă ar fi fost consecvent propriei delimitări terminologice, ar fi trebuit să situeze toate aceste relații în jurul funcției de denotare, odată ce ea este responsabilă de semnul în act, de limba actualizată ca vorbire în diverse contexte. Și totuși, el le așază în jurul funcției de reprezentare, nu pentru că ele ar ține de limba ca sistem, ci pentru că „reprezentare” este mai potrivit funcției referențiale a limbii ca discurs.

Despre legitimitatea epistemologică a funcției poetice

A doua remarcă de ordin critic ține de respingerea funcției poetice din modelul comunicativ jakobsonian. După ce anulează funcțiile fatică și metalingvistică, pe care le

include, pe bună dreptate în funcțiile conativă respectiv referențială, Coșeriu neagă tranșant existența funcției poetice: „Și cu privire la așa-zisa funcțiune poetică, am observat că nu există o funcțiune poetică, fiindcă concentrarea în structura mesajului se poate prezenta în poezie, însă nu e ceea ce face ca poezia să fie poezie” (Coșeriu 1994: 148).

În legătură cu acest aspect, se cuvine să remarcăm în primul rând că Jakobson însuși este conștient că această întoarcere formală a mesajului către el însuși nu se limitează la spațiul poeziei; evocarea lui Aristotel de către Coșeriu în legătură cu posibilitatea ca versurile nepoetice să constituie un argument pentru respingerea funcției poetice își pierde orice forță demonstrativă în momentul în care descoperim că Jakobson afirmase răspicat că versificația, ca spațiu de emergență a funcției poetice, deci ca absolutizare a mesajului, nu se reduce în mod arbitrar la domeniul poeziei¹. Tot în acest sens, obiecția cum că forma celebră *I like Ike* este un simplu slogan electoral care nu încântă pe nimeni prin ea însăși (a se înțelege din asta că nu atrage atenția asupra mesajului în sine) și că nu are de a face cu domeniul poetic nu își atinge ținta odată ce Jakobson spusese deja aceasta.

Chiar dacă ar fi doar aceste două puncte slabe ale argumentației lui Coșeriu, și tot ar fi suficient să considerăm abuzivă respingerea funcției poetice de către Coșeriu. Totuși, însuși textul său ne demonstrează cât de nedrept este cu Jakobson și față de conceptul de funcție poetică pe care acesta l-a propus.

În momentul în care Coșeriu aduce în discuție teoria lui Jakobson despre funcțiile limbii cu referire la funcția poetică, lasă deoparte un element care ni se pare esențial pentru înțelegerea justă a acestei „fiecțiuni teoretice”, și anume modul în care se dezvoltă funcția poetică în discurs, fie el literar, fie utilitar, adică strict instrumental. Acest element ni se pare a fi „proiectarea principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică”. După cum se știe, Jakobson definește funcția poetică prin aceea că „proiectează principiul echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică”. Pentru el, proiecția respectivă este definitorie pentru funcția poetică și, din această perspectivă, versul exemplifică funcția poetică în măsura în care limba este organizată pe baza unor echivalențe sonore paradigmatică care sunt proiectate pe axa contiguității. În acest sens credem că trebuie înțeleasă observația pătrunzătoare a lui Jakobson despre raportul vers–funcție poetică: „En fait donc, le vers dépasse les limites de la poésie, mais en même temps le vers implique toujours la fonction poétique” (Jakobson 1963: 222).

În contextul demonstrației lui Jakobson, ideea că versul implică mereu funcția poetică înseamnă că nașterea versului ca vers este de fapt o formă particulară de proiectare a principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică. Așadar, pentru funcția poetică, definitorie este această proiectare, și nu forma fonoprozodică sub care apare ea uneori; cu alte cuvinte, versul înseamnă mereu funcție poetică, însă funcția poetică nu înseamnă în mod obligatoriu versificarea.

¹ „La question que Hopkins pose ensuite: « Mais tout ce qui est vers est poésie? » peut recevoir une réponse définitive à partir du moment où la fonction poétique cesse d’être arbitrairement confinée au domaine de la poésie” (Jakobson 1963: 221).

Ducând aceste idei jakobsoniene până la ultimele consecințe, am putea considera că proiectarea principiului echivalenței paradigmatică în sintagmatic cuprinde toate procedeele prin care se stabilesc echivalențe în dimensiunea liniară a textului. Ceea ce se uită de multe ori este că echivalențele nu sunt doar de ordin sonor (silabă pentru silabă, accent pentru accent etc.), ci cuprind și elemente de ordin semantic. Cu alte cuvinte, principiul de echivalență este constitutiv în planul mesajului, indiferent de forma sub care acest principiu apare. Așadar, funcția poetică este activă atât în structuri prozodice în care se echivalează grupuri sonore, cât și în structuri prozaice, în care se echivalează nuclee semantice. Să îl cităm din nou pe Jakobson: „Bref, l'équivalence des sons, projetée sur la séquence comme son principe constitutif, implique inévitablement l'équivalence sémantique et, sur chaque plan du langage chaque constituant d'une telle séquence suggère une des deux expériences corrélatives que Hopkins dépeint joliment comme la comparaison pour l'amour de la ressemblance et la comparaison pour l'amour de la dissemblance” (Jakobson 1963: 235–236).

Din punctul nostru de vedere, și în continuarea observațiilor lui Jakobson, se poate considera că funcția poetică presupune instituirea unor relații de solidaritate sau de motivare între diferite elemente ale continuumului verbal care este textul. Într-o structură precum: „Se bate miezul nopții în clopotul de-aramă/ Și somnul, vameș vieții, nu vrea să-mi ieie vamă”, echivalente nu sunt doar elementele sonore „aramă/vamă”, ci și elementele lexicale „somn”, respectiv „vameș”, care se implică și se motivează reciproc în orizontul construirii semnificației poetice prin instituirea acelei *noi pertinente* despre care vorbește Paul Ricœur.

Deși prin aceste considerații l-am părăsit din vedere pe Eugeniu Coșeriu, ele nu sunt străine de discuția noastră despre nedreptatea pe care o săvârșește lingvistul român când respinge cu atâta nonșalanță funcția poetică *à la* Jakobson. Ideea la care am vrut să ajungem, în urma acestui ocol, este că, deși Coșeriu refuză să ia în discuție funcția poetică, în microanalizele sale face deseori apel la categorii interpretative jakobsoniene, cum se întâmplă atunci când arată cum ritmul evocă, prin el însuși, anumite realități și, în general, de fiecare dată când demonstrează echivalența procedeu lingvistic–valoare semantică (de la poeziile lui Alceu și ale lui Sappho, până la prozele lui Kafka în care stilul sobru, funcționăresc ar „evoca” răceala unei lumi unde oamenii se pot transforma în gândaci sau pot fi pedepsiți pentru acțiuni inocente).

Acest ultim exemplu este instructiv din acest punct de vedere: Coșeriu amintește câteva din textele lui Kafka și arată cum, grație stilului „foarte sobru, aproape administrativ, de raport”, cititorul are impresia (luată în calcul de autor) că lumea textelor lui Kafka este de fapt lumea sa: „Atunci ne cuprinde o bănuială într-adevăr teribilă, și care este, fără îndoială, toată intenția autorului: că această lume făcută din bucăți nu e o lume imaginară, ci e lumea noastră de toate zilele, această lume a oricărui individ anonim, și că aici ne transformăm în gândaci”.

Din punct de vedere metodologic, avem de a face, în cazul unor atari considerații, cu un demers interpretativ pe care l-am numi „al corespunderilor”, făcând referire la bine-cunoscutul poem baudelairian în care „Parfum, culoare, sunet se cheamă și-și răspund”. Acest tip de demers interpretativ presupune punerea în legătură a procedeele textuale cu

efectele de sens și, implicit, cu efectele de lectură (ultimele fiind opțional corelate cu „intenția autorului”). Reluând considerațiile lui Coșeriu despre proza lui Kafka, observăm că el pornește din planul structurii lingvistico-stilistice a textului („stilul foarte sobru, aproape administrativ”), pe care îl pune în legătură cu o viziune/intenție a textului/autorului („lumea absurdă”), proiectate în planul „efectelor” de lectură („cititorul simte cu îngrijorare că lumea propusă de text ar putea fi lumea lui”). Punctul de plecare al unei atari demonstrații este postularea unui raport de motivare reciprocă, deci de solidaritate funcțională, între planul expresiei și planul conținutului (procedeul articulează viziunea, viziunea justifică procedeul). Că așa stau lucrurile ne-o dovedește și o observație de finețe a lui Michael Riffaterre. Acesta, discutând despre funcția stilistică, o așază în planul motivării semnului lingvistic («La fonction stylistique accroît la motivation du signe») și, ce ne interesează în mod special, el observă că această dinamică a motivării este ulterior justificată de către receptor prin invocarea „adecvării formei la conținut” sau a „exprimării fidele a intențiilor autorului”: „Dans les réponses secondaires du destinataire, la motivation accrue est ensuite rationalisée cette fois comme «l'adéquation de la forme au contenu» ou comme «expression fidèle des intentions de l'auteur»” (Riffaterre 1971: 153).

Raportul de motivare reciprocă pe care îl explicitează cu finețe Coșeriu în cazul mai multor microanalize și pe care, am văzut, îl circumscrie intențiilor autorului, ilustrează implicit tocmai acea proiectare a principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică, prin care elementele lanțului discursiv sunt unite printr-o relație de necesitate care exclude arbitrariul sau opționalul. În cazul particular al textelor kafkiene în înțelegerea lui Coșeriu, acest principiu al echivalenței înseamnă că stilul sobru este echivalent, adică solidar funcțional cu viziunea absurd-alienantă, și că orice modificare într-unul dintre cele două planuri determină, în mod automat, o modificare în planul „corespunzător”.

Prin această observație vrem să arătăm cum Eugeniu Coșeriu, deși respinge funcția poetică a lui Jakobson, îi ilustrează principiul de constituire și de funcționare (și anume proiectarea echivalențelor în sintagmatic) chiar în analizele sale.

În încheierea intervenției noastre, ținem să precizăm că observațiile critice pe care le-am formulat nu vizează o punere în discuție a întregii demonstrații coșeriene din studiul avut în vedere, și cu atât mai puțin a problemei generale a limbajului poetic în gândirea ilustrului lingvist (motiv pentru care nu am făcut referire la alte texte coșeriene despre acest subiect, în special la „tezele despre limbaj și poezie”), ci reprezintă o timidă încercare de stabilire a unui „dialog” în jurul a două aspecte precise care ni s-au părut demne de a fi nuanțate într-o direcție de viziune diferită de cea propusă de Coșeriu.

Pe lângă problema terminologică a funcțiilor de *reprezentare* și de *denotare* și pe lângă legitimitatea euristică a funcției poetice *à la Jakobson*, ne-ar fi plăcut să ne oprim și asupra problemei mai generale a textului literar din perspectiva alterității comunicative, pentru a ne exprima rezervele în legătură cu ideea că „arta nu se face pentru a comunica, ci numai ca să fie, în sensul în care este artă, se înțelege, pe când limbajul se face pentru a comunica cu cineva, independent dacă apoi comunicăm ceva, sau nu putem comunica

nimic, fiindcă ori eu sunt incapabil să spun, ori el e incapabil să mă înțeleagă” (Coșeriu 1994: 162). Având în vedere că acest aspect merită o discuție mai aprofundată, ne mulțumim doar să facem trimitere la el, în spiritul unei „promisiuni de dialog” cu gândirea lui Coșeriu, rezervându-l unei intervenții viitoare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993], p. 145–162.
Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
Jakobson 1963 = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, I. *Les fondations du langage*, traduit de l’anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, Paris, Minuit.
Riffaterre 1971 = Michael Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, présentation et traduction par Daniel Delas, Paris, Flammarion.

EUGENIO COSERIU AND THE MATTER OF THE POETIC LANGUAGE

ABSTRACT

This study contains an approach of two points of view proposed by E. Coseriu in his work entitled “The poetic language”. The main topic is the terminological legitimation of the conceptual pair denotational function–representational function; secondly, it deals with Coseriu’s refusal to accept the poetic function proposed by Roman Jakobson. The remarks and distances of the present study regarding these precise issues do not imply a polemical disproof of Coseriu’s ideas, but institute a dialogue – a constructive one, we believe – with his ideation.

Key-words: *representation, denotation, Jakobson, poetic function, reading approach, expressiveness.*